

УДК 811.161.2'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.2>

СКЛАД ТА СТРУКТУРА МІКРОПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОЦІНКИ НАБУТИХ РОЗУМОВИХ ЯКОСТЕЙ

THE COMPOSITION AND STRUCTURE OF THE MICROFIELD OF ADJECTIVES WITH THE MEANING OF ASSESSING THE ACQUIRED MENTAL QUALITIES

Клак О.С.,

orcid.org/0000-0001-9306-4123

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено розгляду структури та семантики мікрополя прикметників української мови зі значенням оцінки набутих розумових якостей особи як складової частини лексико-семантичного поля інтелектуальних характеристик людини.

У роботі на основі описового, структурного методів (зокрема, методик функціонально-семантичного та контекстуального аналізу) визначено склад, внутрішню будову, співвідношення структурних компонентів лексико-семантичного угруповання.

З'ясовано, що лексико-семантична парадигма прикметників зі значенням набутих розумових якостей поділяється на мікрогрупи зі значеннями «характеристика інтелектуальних властивостей людини, пов'язаних з набуттям знань, здобуттям освіти» та «характеристика практичних навичок, майстерності, досвіду». Визначено, що для ад'єктивів першої мікрогрупи ядерною є сема «знаючий», яку в значеннєвій структурі прикметників-конституентів ускладнюють додаткові семи «багато/мало» («глибокий, ґрунтовний», «різнобічний», «усеобізнаний»), «завершеність/незавершеність», «добре/погано», «джерело знань, умінь», «спеціалізація знань чи обізнаності» тощо. Для ад'єктивів другої мікрогрупи інтегральними семантичними компонентами є сема «який має досвід» або сема «який володіє практичними навичками». Диференційними семантичними компонентами мікрогруп є «спосіб набуття досвіду», «спеціалізація життєвого досвіду», «ступінь вияву зазначених якостей» тощо.

Встановлено, що кожна мікрогрупа членується на опозиційні ряди зі значенням позитивної та негативної оцінки.

У статті також проаналізовано ядерну та периферійну зони мікрополя прикметників зі значенням набутих розумових якостей. Зокрема, з'ясовано, що ядерні компоненти найбільш повно та однозначно передають семантику зазначеної парадигми і є загальноживаними, тоді як периферію формують ад'єктиви інших лексико-семантичних полів та груп (зі значенням зовнішніх та внутрішніх ознак предметів, кольору, часу, фізичного стану людини, морально-етичних характеристик тощо), що реалізують відповідну семантику на основі вторинної номінації, та лексеми обмеженої сфери вживання.

Ключові слова: інтелектуальні властивості людини, мікрополе, прикметник, лексико-семантична група, ядерна та периферійна зони, сема, вторинна номінація.

The article is devoted to the structure and semantics of the microfield of the Ukrainian adjectives with the meaning of assessing the acquired personal mental qualities as a component of the lexical semantic field "intellectual characteristics of a human".

On the basis of descriptive and structural methods (methods of functional semantic and contextual analysis in particular) the composition, internal structure, ratio of structural components of lexical semantic grouping are determined in the paper.

It is found that the lexical semantic paradigm of adjectives with the meaning of acquired mental qualities is divided into micro groups with the meaning of "characteristics of human intellectual qualities associated with the acquisition of knowledge, education" and "characteristics of practical skills, mastery and experience". It is determined that the core seme for adjectives of the first micro group appears "knowing", which in the semantic structure of adjectives-constituents is complicated by additional semes "many/little" ("deep, thorough", "versatile", "omniscient"), "completeness/incompleteness", "well/badly", "source of knowledge, skills", "specialization of knowledge or awareness", etc. For the adjectives of the second micro group, the integral semantic components are the seme "who has experience" or the seme "who has practical skills". The differential semes of the micro groups constituents are "the way of gaining experience", "specialization of life experience", "degree of manifestation of these qualities", etc.

It is established that each micro group is divided into opposite ranks with the meaning of positive and negative assessment.

The article analyzes the core and peripheral zones of the microfield of adjectives with the meaning of acquired mental qualities as well. In particular, it is stated that the core components most fully and unambiguously convey the semantics of this paradigm and are commonly used, while the periphery is formed by adjectives of other lexical semantic fields and groups (with the meaning of external and internal features of objects, color, time, physical condition of the person, moral and ethical characteristics, etc.) that implement the relevant semantics on the basis of the secondary nomination, and lexemes of limited scope.

Key words: human intellectual properties, microfield, adjective, lexical-semantic group, core and peripheral zones, seme, secondary nomination.

Постановка проблеми. Дослідження лексичного корпусу української мови за тематичними групами та лексико-семантичними полями (групами) продовжує перебувати в колі актуальних завдань сучасного мовознавства. Глибоке та всебічне вивчення конкретного лексичного матеріалу необхідне для того, щоби встановити закони семантичного розвитку лексики, закономірності семантичних змін, зробити узагальнення про лексико-семантичну систему загалом.

В сучасній україністиці, хоч і досліджена значна частина великого фактичного матеріалу, проте поза увагою лінгвістів залишаються дуже важливі мовні масиви. Зокрема, не була предметом цілісного аналізу лексико-семантична парадигма прикметників зі значенням набутих розумових якостей, попри те, що зазначені емотивно-оцінні найменування відіграють неабияку роль у комунікативних процесах, вони безпосередньо пов'язані з пізнанням людиною світу речей і відбивають аксіологічні параметри, важливі в конкретному соціальному середовищі, характерні для певного етносу, експлікуючи культурно зумовлену специфіку світобачення [1, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні одиниці зазначеної семантики неодноразово були об'єктом дослідження на матеріалі дієслів (В. Крофт, С. Шепітько, І. Горохова, О. Ільчук, З. Корнева, А. Проташук, І. Ділай, О. Коренькова), іменників оцінної семантики (Т. Вільчинська, Т. Космеда, Л. Ніжегородцева-Кириченко), фразеологічного складу мови, паремій (І. Навроцька, Н. Павленко, І. Гарбера, І. Боднар, А. Дуганджич,

Л. Петровська, П. Мацьків, В. Калько, Р. Угринюк) української, російської, англійської, хорватської, німецької мов тощо.

Прикметники на позначення інтелектуальних характеристик людини в англійській мові досліджували В. Овсянникова, І. Козка, І. Кузнецова, в давньогрецькій – М. Мокривська, в російській – О. Березович. Проте вивчення наукової літератури засвідчило, що українські прикметники зі значенням набутих розумових якостей досі перебували за межами інтересів мовознавців, отже, потребують ґрунтовного аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення складу та структури мікрополя прикметників зі значенням набутих розумових якостей. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань, як з'ясування денотативної природи зазначених ад'єктивів; визначення їх семного складу та внутрішньої організації мікрополя; аналіз шляхів та специфіки семантичних модифікацій у лексемах, належних до периферійної зони парадигми.

Виклад основного матеріалу. Мікрополе прикметників, що позначають набуті розумові якості, протиставлене групі ад'єктивів зі значенням вроджених здібностей, таланту [2] й виразно розчленовується на групи зі значеннями «характеристика інтелектуальних властивостей людини, пов'язаних із набуттям знань, здобуттям освіти» та «оцінка практичних навичок, майстерності, досвіду».

Ад'єктивні одиниці першої семантичної підгрупи характеризують результат мисленнєвої,

чуттєвої і вольової діяльності людини та мають у своєму змісті сему «знаючий». Людина здобуває знання у процесі навчання, яке є різновидом практичної і теоретичної діяльності та спрямоване на засвоєння соціального досвіду. «Знання – це не лише сукупність відомостей про навколишній світ, але й здатність орієнтуватися у системі соціальних взаємин, діяти відповідно до обставин у різних життєвих ситуаціях» [3, с. 279]. Особливості цього пізнавального процесу визначають набір інтегральних і диференційних сем у конституентів мікрогрупи, спільна сема яких ускладнена іншими смисловими компонентами.

Прикметник *освічений* [4] ідентифікований семемою «який має освіту, засвоїв різнобічні знання», яка ускладнена семантичним множинком «глибокий, ґрунтовний» у структурі лексем *учений* [5, т. 10, с. 532], *культурний* [4], *інтелегентний* [4]: *Який жаль, що за економією площі доводиться уривати розмову вченого мужа, який «відзначався корольовим хистом – несклонністю к духовному ярму»* (В. Базилевський). Синонімічний ряд із домінантою «освічений» поповнюють хронологічно марковані одиниці, такі як *просвіщенний* [5, т. 8, с. 281], *одукований* (*едукований*) [4], *освітній* [4], *друкований* [4]: *Лист у вічність! До всіх нащадків – малих і великих, темних і просвіщених, народжених і ненароджених* (П. Загребельний).

Семема «який має різнобічні знання» ідентифікує ад'єктиви *ерудований* [4], *енциклопедичний* [4] (у значенні якісного прикметника), *широкоосвічений* [5, т. 11, с. 460], *високоерудований* [6, с. 112]: *Він [Г. Сковорода] був на свій час широкоосвіченою, енциклопедичною людиною: філософом, ліриком, перекладачем, музикою, навчителем, проповідником на майданах* (П. Тичина).

Лексеми *високоосвічений* [4], *великоучений*, *великорозвинений* мають додаткове значення високого, надзвичайного рівня знань, освіченості, яке виражене першою основою складних слів: [Степан:] *Він докладає [снаги], мамо. Він є людина великоучена* (Леся Українка).

Уточнювальною семантичною ознакою у значенні лексичних одиниць *начитаний* [4] та *очитаний* (*діал.*) [4] є «джерело знань, умінь», зокрема «як результат прочитання великої кількості книг».

Значення «який добре знається, розуміється на чомусь» мають ад'єктиви *обізнаний* [4], *знаючий* [4], *освічений* [4], *компетентний* [4] та прикметники периферійної зони – рідковживані *поінформований* (переважно в публіцистичному стилі) [5, т. 6, с. 830], *інформований*. Необхідними синтаксичними умовами реалізації семантики є вжи-

вання у моделі «прикм. + прийм. з + ім. в ор. відм.», «прикм. + прийм. у + ім. у місц. відм.» (окрім *знаючий, інформований, поінформований*): *на сьогодні жоден з вищих навчальних закладів країни не виконує своєї місії з точки зору європейської традиції – не формує незалежного компетентного інтелектуала як важливого соціального персонажа* (День, 2015, 15 грудня, 1).

Значення «який володіє вичерпною інформацією, знаннями; усеобізнаний» мають прикметники *всезнаючий* (*усезнаючий*) [4], *всевідаючий*.

Лексичні одиниці *грамотний* [4] і *письменний* [4] об'єднують спільне значення «який уміє читати і писати»: *Цей, Романко, в мене хитрий, хоч кого обдуриць!.. І грамоту добре знає, письменний* (М. Коцюбинський).

Якісне засвоєння знань, що унеможливило помилки, передають прикметники *грамотний* («який уміє граматично правильно писати») та *твердий* [5, т. 10, с. 46] у вторинній номінації на основі метафоричного переносу «фізичні властивості речовин, матеріалів → людина» та асоціативних уявлень про тверде як про досить міцне («який добре знає що-небудь, володіє чимось»): *Грамотний студент; Пани перекидалися французькими фразами, хоч оба в французькій мові були не тверді і ширшої конверсації [конверсації] сею мовою не могли провадити* (І. Франко).

Компонентом, що уточнює семантичну ознаку «який володіє знаннями», є сема «спеціалізація знань чи обізнаності» в похідному значенні прикметника *грамотний* та в периферійній лексичній одиниці *планитуватий* [7, т. 3, с. 191]: *Сама вже назва групи априорі дискредитувала її не лише в очах партійного керівництва преси, а й в очах цілої літературно неграмотної української напівінтелігенції* (В. Державин); *То такі планитуваті є, що воно по планетах знає, коли на що сіяти* [7, т. 3, с. 191]. Якщо в першому випадку сфера обізнаності передана семантикою приад'єктивного прислівника, то в другому вона мотивована значенням твірного слова («свѣдущій по вплинні планеть на погоду и пр.» [7, т. 3, с. 191]).

До антонімічної групи зі значенням «характеристика інтелектуальних властивостей людини, пов'язаних із набуттям знань, здобуттям освіти» належать лексичні одиниці, об'єднані семантикою «який не здобув належної освіти, не знає чогось».

Ядерні компоненти *неосвічений* [4], *невчений* [4], *неінтелегентний* [4], *некультурний* [4], *нерозвинений* (вторинним лексико-семантичним варіантом) [8, т. 1, с. 990] ідентифіковані семемою «який не має освіти».

Уточнювальними ознаками базового значення є семи «мало», «недостатньо» в семантичній структурі прикметників *неграмотний* [4], *малограматний* [4], *напівграматний* [4], *безграматний* [4], *напівосвічений*, *малоосвічений* [4], *малопідготовлений* [4], *малокультурний* [4], *малорозвинений* [4], на основі яких формуються значення «недостатньо обізнаний у чому-небудь», «який не знає основ якої-небудь науки, погано розбирається в якій-небудь галузі знань»: *Крім того, вони [жінки] нудні, бо, як правило, малоосвічені* (Експрес, 2010, 25 листопада, 14).

Семою завершеності, результативності ускладнене значення прикметника *недовчений (недоучений)* [4] – «який не пройшов повного курсу якої-небудь науки, не вивчився до кінця».

До аналізованої групи з інтегральним значенням «неосвічений» належать також лексеми інших лексико-семантичних парадигм, первинне значення яких указує на таке:

1) **здатність поверхонь відбивати світло** – *темний* [5, с. 10, 67]: *Вою якось не пристало навіть людині з вищою освітою, з поважним становищем значного урядовця вірити в сни, як вірить у них темна неосвічена баба на селі* (М. Коцюбинський);

2) **результат фізичного впливу на тверді тіла** – *неотесаний* [4], *необтесаний* [4]: *Я добре знаю, що тобі зі мною буде нудно. Я хлопець похмурий, більше мовчу, одним словом – селюк неотесаний* (В. Кучер);

3) **зовнішній вигляд поверхонь, їх щільність та цілісність** – *репаний* [5, т. 8, с. 507]: [Текля:] *Як тільки спаде мені на думку, що вона [Оксана] така ж репана мужичка, як і я, та зробиться панею, то так мене й запече* (М. Кропивницький);

4) **колір** – *сірий* [5, т. 9, с. 229]: *Хотів, як краще... ти пробач мені, темному... Ну, я ж сірий та мурий* (О. Гончар);

5) **фізичний стан істоти** – *слабий, сліпий* [5, т. 9, с. 361]: *Школярки пояснили, мовляв, мають слабенку вчительку з української мови та літератури, але тепер, обіцяли, їм батьки найняли репетиторів, і вони все-все обов'язково вивчать* (Високий Замок, 2010, 20 січня, 6); [Андрій:] *Дивіться, дивіться, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать, ті, що правдою торгують і бога купують!.. А ми, сліпий народ, як-небудь лоба перехрестимо і в церкву не вчащаємо* (М. Кропивницький).

Крайню периферію аналізованої групи становлять хронологічно марковані та рідковживані лексичні одиниці *неодукований* [4], *сиволатий* [5, т. 9, с. 155], *непросвічений* [4]. *То й був би*

він [Вергілій чи Данте] тут за прибуду і невідомий на весь світ неодукованого люду неодукований піит (Л. Костенко); [Максим:] *Ну, спасибі вам, що ви не гордуєте нашим братом сиволатим, як, було, старий пан нас величають* (М. Кропивницький).

Значення «який не знає чого-небудь, не розбирається в чомусь» мають ад'єктиви *необізнаний* [4], *некомпетентний* [4], *незнаючий* [4], *непоінформований (рідко)* [6, с. 612], *непосвячений (рідко)* [4], *несвідомий* [4] (на основі вторинної номінації прикметника зі значенням «який не контролюється свідомістю, а проявляється несвідомо, мимовільно»), які набувають зазначеної семантики в синтаксичних конструкціях «прикм. + прийм. з + ім. в ор. відм.; прикм. + прийм. у + ім. у місц. відм.; прикм. + прийм. про + ім. у знах. відм.; прикм. + прийм. у + ім. у знах. відм.», рідше без додатка: *Кажуть, ... його [Миколу Івановича] хотів пограбувати якийсь злодюга. Помітив, напевне: кволий, підсліпуватий, необізнаний з містом, а одягнений пристойно* (Р. Іваничук); *Вона [Ганна Герман], скоріше за все, не володіє інформацією щодо sms-голосування, та й узагалі є некомпетентною у питаннях «Євробачення»* (Високий Замок, 2010, 25 березня, 7); *П'єр намагається делікатно пояснити Ганні Адамівні і нам, непосвяченим, найелементарніші речі* (О. Гончар); *Він нещасний, катований, вікамигноблений український мужик, забитий, несвідомий, він не розуміє, бо йому забороняли* (О. Вишня).

Семантика кореневої морфемі прикметника *невтасмничений* [4] конкретизує значення «необізнаний» – «який не знає певних тасмниць, відомих іншим».

Значення «який не вміє читати й писати» передають ад'єктиви *неграмотний* [4], *неписьменний* [4], *безграматний* [4] та *небачучий* [7, т. 2, с. 536] на основі метафоричного переносу «фізичний стан людини → інтелектуальні властивості»: *А так ми вільні, ми – ну, добре, конокради. Неграмотні? – нехай. Розбецнені? – напів. Зате у нас нема відступництва і зради* (Л. Костенко); *Уносили письма читать, а я й кажу їм: ідіть до мого хлопця, бо я небачучий, а він письменний* [7, т. 2, с. 536].

Прикметники *неграмотний*, *безграматний*, уточнюючи інтегральну сему групи компонентом «погано», характеризують людину, яка недостатньо добре знає грамоту, припускається багатьох помилок у письмовому викладі думки, а лексичні одиниці *неписьменний*, *неграмотний*, *безграматний* конкретизують значення «який не знає чогось» семою «спеціалізація знань чи обі-

знаності»: *Неграмотний учень; Громадяни політично неграмотні (неписьменні)*.

Ад'єктивні одиниці підгрупи зі значенням «оцінка практичних навичок, майстерності, досвіду людини» характеризують сукупність знань, умінь, які здобувають у житті, на практиці, та вміння їх застосовувати за нових, ще не відомих умов, ситуацій. Наявність сем «який має досвід», «який володіє практичними навичками» у конституентів цієї підгрупи зумовлює розподіл лексичних одиниць за рядами з домінантами *досвідчений, вправний, недосвідчений, невправний*.

Прикметник *досвідчений* [4] ідентифікується семемою «який має досвід у якійсь галузі праці, знань, у житті» та об'єднує слова, вживання яких обмежене хронологічними рамками (*досвідний* [4], *спокушений* [6, с. 1176]), належністю до книжного (*сивомудрий* [5, т. 9, с. 155]) чи розмовного стилю (*навчений* [8, т. 1, с. 456], *дійшлий* [4], *бувалий* [4], *тертий* [5, т. 10, с. 99], *битий* (часто зі словами *жак, око, козир* тощо) [4], *стріляний* (часто зі словами *птаха, птиця, горобець*) [5, т. 9, с. 776], *обметаний* [6, с. 643], *видалий*). Серед останніх переважають прикметники інших лексико-семантичних парадигм, які актуалізують імпліцитно виражену сему «досвідчений» на основі таких вторинних номінацій:

1) **«стадія дозрілості фруктів, ягід, злаків → людина з досвідом»** – *дійшлий*: *Так було колись ми, малі діти, розумом не дійшли, заходилися од плачу* (С. Васильченко);

2) **«фізичний стан об'єктів, зумовлений спрямованою на них дією → досвідчена людина»** – *тертий, битий, стріляний, обметаний*: *При них все люди грамотні і терті. У них Боплан, у них і Шевальє* (Л. Костенко);

3) **«стадія певного періоду, часу, моменту або епохи → людина з досвідом»** – *ранній* (як компонент фразеологічного сполучення *молодий, та ранній* [5, т. 4, с. 786]): – *Замолоді тільки [хлопці]. – Молоді, та ранні. Знаєш, скільки вже Брянський у цьому полку? Від його заснування. Шість раз поранений* (О. Гончар).

Уточнювальним семантичним компонентом у структурі прикметників *провчений (розм.), учений* [4] (*розм.*) є сема «спосіб здобуття досвіду» – «який здобув досвід ціною втрат, покарання тощо» [8, т. 1, с. 456], у структурі ад'єктива *обстріляний* [4] є сема «спеціалізація життєвого досвіду, знань, обізнаності» – «який набув бойового досвіду», а у лексемі *підкований (розм.)* [6, с. 770] – семантичні множники «додатково навчений», «який має спеціальну підготовку», «вправний»: *Прокіп рахувався обстріляним бій-*

цем, не один раз ходив в атаку, потрапляв під бомби й артилерійські нальоти (Р. Федорів); – *Ти, – кажу, – Логвине Потаповичу, матеріаліст підкований* (О. Гончар).

Значення «який має належні, добрі знання, навички, досвід у якій-небудь справі, професії» (про фахівця) маніфестують лексичні одиниці *кваліфікований* [4], *знаючий* [4], *підготовлений* [5, т. 5, с. 418], *практикований (рідше)* [5, т. 7, с. 514] у вторинній, власне ознаковій функції, *діловитий* [4]: *Коваль він був знаючий, дотепний* (Б. Грінченко); *Прокіп підходив спокійний і діловитий, як завжди* (М. Коцюбинський). Цієї ж семантики набувають прикметники, основний лексико-семантичний варіант яких позначає інші ознаки, такі як:

1) **уміння читати й писати – грамотний**: *У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недоброросовісна й упереджена* (Л. Костенко);

2) **морально-етична характеристика особи – добрий** [4]: *Зустріла [Бобренчиха] матір десь біля криниці. Про дощ, про грім, про курку, про бичка. Що добрий гетьман був із Остріяниці і що хазяїн добрий з Вишняка* (Л. Костенко);

3) **утилітарна оцінка – хороший** [5, т. 11, с. 129], *путящий*: *Кум його, коваль путящий, Був тоді у кузні саме* (Б. Грінченко);

4) **функціональна придатність об'єктів, механізмів – справний** [5, т. 9, с. 594]: – *Ти, правда, хлопак справний, в боях авторитет здобув... І грамотніший за багатьох із нас, і медалі тобі недурно навішано...* (О. Гончар);

5) **інтелектуальні стани, пов'язані зі здатністю вдумливо й розважливо діяти, мислити – серйозний** [5, т. 9, с. 138]: *Богдан Рубчак чи не найкращий з наших молодих літературознавців; він серйозний дослідник рідної літератури* (Ю. Тарнавський);

6) **зовнішні ознаки предметів, явищ, істот і їх естетичні оцінки – гарний** [4], *прекрасний* [5, т. 7, с. 534]: *Одне слово, хороші сторожі, кваліфіковані і з чималим стажем* (Остап Вишня); – *Я, мовляв, ніколи не помилюсь! – з сумом казав мені оце якось прекрасний, досвідчений, старий уже мисливець* (Остап Вишня);

7) **спосіб застосування, призначення об'єктів – провідний** [5, т. 7, с. 133]: *провідний інженер*;

8) **ставлення до поняття, названого твірною основою, – діловий** [4], *практичний* [5, т. 7, с. 514] (у вторинній номінації виражає значення «який має життєвий досвід, добре роз-

бирається на якихось справах»): *Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в каючок, якби і її не штовхало оте чортеня зваби, бісеня спокуси, жадання торкнутися чогось заборонного, що досі було за сімома печатями?* (О. Гончар).

Мікроконтекстом для елементів угруповання зі спільним значенням «який має належну кваліфікацію» слугують іменники – назви осіб за родом діяльності.

Зрідка, здебільшого в публіцистичному стилі мовлення, трапляється уживання прикметників професійний [5, т. 8, с. 331], фаховий із семантикою «кваліфікований» (останнього в цьому значенні не фіксують лексикографічні джерела): *Одних [міністрів] вважають недостатньо професійними, інших – такими, що проявили слабкодухість, панікерські настрої* (Високий Замок, 2009, 12 лютого, 4); *Тим не менше, я був здивований цим матеріалом, оскільки там є кілька пасажів, які не можуть бути притаманними настільки фаховій людині, якою повинен бути міністр фінансів* (Високий Замок, 2009, 29 січня, 3).

Додатковою семою «ступінь вияву ознаки» ускладнена значеннева структура ад'єктивів висококваліфікований [4], високопрофесійний [6, с. 112] та діалектизму дубильтовий [9, с. 112]: *Висококваліфікований юрист; Кажуть, що він майстер дубильтовий* [9, с. 112].

Група прикметників з домінантою *вправний* [4] указує на наявність певних навичок (завдяки систематичному, повторюваному чи постійному виконанню однотипних операцій, завдань) та ідентифікується семемою «який, маючи певні навички, виконує роботу добре і швидко»: *Як старий, вправний дипломат, він [Піпер] здогадувався, що Карло противної гадки* (Б. Лепкий). Конституентами цієї мікрогрупи є ад'єктиви *умілий (вмілий)* [5, т. 10, с. 440], *майстерний* [4], *зугарний (розм.)* [6, с. 388] та лексеми, які виражають інтегральну ознаку на основі вторинної номінації прикметників з такими значеннями:

1) **статико-динамічні та вібраційні характеристики** – *повороткий* [5, т. 6, с. 691]: *Повороткий... Грицько, і несподіваєшся, як оджене свинку і знову стане у ямці* (Панас Мирний);

2) **утилітарні оцінки** – *зручний (розм.)* [4]: [2-й левіт:] *Неволя, брате! Начальник каже, що над іудеїв нема зручніших до рахунку* (Леся Українка);

3) **зовнішні ознаки предметів, істот, їх естетичної оцінки** – *ладний (рідко)* [4]: *Ладний господар.*

Диференційними семантичними множниками «спеціалізація умінь, навичок» та «надзвичайна, виняткова майстерність» ускладнена значеннева структура прикметника *віртуозний* [4] у первинному значенні. У переносному вживанні сема спеціалізації умінь, навичок нейтралізується: *Н. Паганіні – віртуозний скрипаль; Але як прекрасно пошиті сукні, безперечно – в найвіртуозніших кравців, чия робота коштує дуже дорого* (М. Слабошпицький).

До опозиційної групи зі значенням «який не має достатнього досвіду, знань, належної підготовки для якої-небудь діяльності» належать прикметники з домінантою *недосвідчений* [4], такі як *ненавчений* [4], *некваліфікований* [4], *неграмотний, безграмотний, незнаючий* [4], *непідготовлений* [4], *наївний* [4]: *Адже в тому «феномені доби» <...> було і таке його втілення, засвідчене свідомістю людини, хай незрілої, недосвідченої, але по-юнацькому чесно і щирої* (М. Коцюбинська). Периферію групи становлять рідковживані ад'єктиви (*неспокушений* [4], *недосвідний* [4]), а також одиниці розмовного стилю, основне значення яких указує на ознаки, не пов'язані з оцінкою інтелектуальних властивостей особи, а переносне ідентифіковане семемою «про молоду, недосвідчену, без життєвого досвіду людину». Це, зокрема, прикметники, що позначають таке:

1) **щось небачене, невидане, незвичайне** – *небувалий* [4]: *Одна Христя дивилася на те з цього становища. Їй, молодій та небувалій, близько все те доходило до серця, будило нерозгадані думки у її голові* (Панас Мирний);

2) **стадія достиглості фруктів, ягід, злаків** – *незрілий* [4]: *Адже в тому «феномені доби» <...> було і таке його втілення, засвідчене свідомістю людини, хай незрілої, недосвідченої, але по-юнацькому чесно і щирої* (М. Коцюбинська);

3) **зовнішні ознаки тварин, птахів** – *жовторотий* [4], *неоперений* [4]: *Що б там не говорили скептики жовтороті, а коли Вірунька після прохідної ступає на територію заводу, що вранішньо гримить, стугонить і вирує димами, вона почуває гордість у душі* (О. Гончар);

4) **колір** – *зелений* [4]; значення оцінки розумових можливостей людини виникає на основі двоступеневої метафоризації: «ознака за кольором → стадія недозрілості фруктів, ягід, насіння → ступінь компетенції, досвідченості в певній сфері виробничої чи інтелектуальної діяльності»: *Здається, трагедія була за наркома Балицького, коли той сам приймав заарештованого Андрія – тоді ще зеленого юнака, глибоко певного, що в цій країні все належить йому, його переможному класу* (І. Багрянний);

5) **ознаки, що свідчать про хворобливі стани людини**, – *сопливий (знев.)* [5, т. 9, с. 462], *шмарканий (знев.)* [5, т. 11, с. 498]: *Вам, сопливі гарненькі дівчата, які сьорбають чорну каву, а потім, приязно усміхаючись в об'єктиви телекамер, починають витанцьовувати* (Ю. Щербак);

6) **фізичний стан об'єктів як результат спрямованої на них дії** – *небитий* [4].

Прикметник *необстріляний* [4] має значення «недосвідчений» і містить додаткову сему «спеціалізація обізнаності, життєвого досвіду», яка зазнає нейтралізації у вторинній номінації: – *Що свіженький, з училища?.. – І таки видно, що необстріляний?* (О. Гончар).

Складові частини групи з доміантою *невправний* об'єднані інтегральною ознакою «який не володіє достатніми навичками, досвідом у чому-небудь» – *невправний* [4], *невмілий (неумілий)* [4], *незугарний* [4], *недотепний (розм.)* [4], *нездалий (діал.)* [4] та прикметником лексико-семантичної парадигми зі значенням «зовнішні ознаки людини» у вторинній номінації *безрукий* [6, с. 45]: [Квятковська:] ... *Перше, як гнав її [Лучицьку], – то й незугарна, і неталановита, і приндя, а тепер уже й талан розшукав богорівний?* (М. Старицький).

Висновки. Отже, мікрополе прикметників зі значенням набутих розумових якостей поділя-

ється на опозиції зі значенням позитивної та негативної оцінки, його формують групи, об'єднані значеннями «характеристика інтелектуальних властивостей людини, пов'язаних із набуттям знань, здобуттям освіти» й «оцінка практичних навичок, майстерності, досвіду». Інтегральними семантичними компонентами цих груп виступають семи «знаючий», «досвідчений», «умілий» та їх антонімічні відповідники. Диференційні семи «багато/мало», «завершеність/незавершеність», «спеціалізація знань», «спосіб набуття досвіду» тощо ускладнюють значеннєву структуру конститuentів, вказуючи на різноаспектність оцінки інтелектуальних властивостей особи. Аналіз мікрополя з точки зору ядра та периферії засвідчив асиметричність будови цих зон через кількісну перевагу останньої.

Вивчення лексико-семантичної парадигми прикметників зі значенням набутих розумових якостей як окремого фрагмента образу людини дало змогу встановити ті напрями семантичних модифікацій у структурі лексем, які впливають на процес номінації антропологічно зорієнтованих характеристик.

Перспективним вважаємо дослідження лексико-семантичних полів (груп) прикметників в аспекті виявлення нових слів, ще не охоплених лексикографічним описом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Письменна Ю. Опозиція «розумний» – «дурний» в національно-мовних картинах світу. URL: <http://www.pinaх.com.ua/wp-content/uploads/2015/03/опозиція-РОЗУМНИЙ-ДУРНИЙ-внаціонально-мовних-картинах-світу.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).
2. Клак О. Лексико-семантична група прикметників зі значенням «здібний/бездарний, нездібний» у структурі мікрополя на позначення розумових здібностей та розумової діяльності. *Наукові записки*. 2017. Вип. 154. Серія: Філологічні науки. С. 471–475.
3. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія : підручник. Київ : Либідь, 2005. 464 с.
4. Словникукраїнської мови : в 11 т. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=67434&page=2130> (дата звернення: 20.05.2021).
5. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
7. Словник української мови : в 4 т. / НАН України; зібрала редакція журн. «Кіевская Старина» ; упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996–1997.
8. Бурячок А., Гнатюк Г., Головащук С. та ін. Словник синонімів української мови : в 2 т. Київ : Наукова думка, 2001.
9. Корзонюк М. Матеріали до словника західнополіських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 62–267.